

Др Олег Ј. Алпејев¹

Научно-истраживачки институт за војну историју (Москва)

Русија

ИЗА КУЛИСА ЦАМСКОГ ПОХОДА: РУСКО ПЛАНИРАЊЕ ВОЈНИХ ДЕЈСТАВА У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ 1878.

Апстракт: У раду се анализира процес планирања операција руских трупа у Централној Азији 1878. године, повезан са припремама за могући рат против коалиције Велике Британије, Аустроугарске и Турске. Израда плана војног похода на ове просторе била је изазвана неспособношћу руске војске, ослабљене руско-турским ратом 1877–1878, да води активне војне операције у Европи. Уместо тога, требало је да утиче на Велику Британију претећи њеној најбогатијој колонији Индији. У историографској литератури не постоји недвосмислен одговор у вези са циљевима Цамског похода руске војске. Смисао овог истраживања није да се само расветли садржај плана неуспелог похода и реконструише акциони план руских трупа у случају рата против Велике Британије у централној Азији, већ и да покаже његов значај у даљем процесу стратегијског планирања у региону. Закључено је да је руско војно-политичко руководство испрва очекивало да изврши инвазију на Индију, али се под утицајем измењене ситуације ограничило на извођење демонстрационих акција. Резултати Цамског похода поставили су руској команди задатак да пронађе мостобран за могуће напредовање ка Индији. Искуство неуспешне кампање подстакло је руско војно руководство да развије планове за рат са Великом Британијом, предвиђајући офанзивне операције у правцу Херата.

Кључне речи: стратегијско планирање, Авганистан, Британска Индија, Константин Петровић фон Кауфману, Туркестански војни округ

Увод

У првој половини 1878. године Русија, која је тада завршила рат са Турском, суочила се са перспективом новог оружаног сукоба против коалиције Велике Британије, Аустроугарске и Османског царства. Тужно искуство из Кримског рата (1853–1856), као и недовољна спремност војске и морнарице за нови сукоб

¹ oalpeev@yandex.ru; Oleg E. Alpeev, Research Institute of Military History (Moscow), Russia

приморала је војно-политичко руководство земље да размотри све могућности за очување плодова победе руског наоружања. Пошто је исцрпео сва средства да настави борбу на Балкану, руски војни ресор је скренуо поглед са обала Босфора на пустињске равнице и подножје централне Азије. Интензивирање руске војне и дипломатске активности отворило је нову страницу у међународним односима на овим просторима, изазвавши Други англо-авганистански рат (1878–1880), који је довео до губитка утицаја Русије у Авганистану.

Основно средство војно-дипломатског притиска на британску владу била је мисија генерал-мајора Николаја Столетова авганистанском емиру Шир Алију Кану, позваном да закључи антибритански савез. Планирано је и концентрисање трупа Туркестанског војног округа у селу Џам, на граници са Бухарским емиратом. У исто време, питање вероватних циљева додељених руским трупама у централној Азији и даље је остало отворено. Да ли су се спремали за поход на Авганистан и даљу инвазију на Индију, или је одред од самог почетка добио задатак да служи само као средство „стратешког одвраћања” и да се ограничи на демонстрациона дејства на прилазу индијској граници?

У научној литератури преовладава гледиште о припреми и планирању Џамског похода, до којег никада није дошло, по којем концентрација руских трупа на граници са Бухаром није била предвиђена зарад потпуне војне експедиције, те да је она била је усмерена на оснаживање притиска на Велику Британију током Берлинског конгреса.² Међу страним ауторима сличан став изражавају Роберт Џонсон,³ Алекс Маршал,⁴ Мартин Еванс⁵ и Александер Морисон.⁶

Међутим, у историјским делима постоји и алтернативна тачка гледишта. Још у првој свеобухватно написаној, а и до данас сасвим актуелној, војно-политичкој студији генерал-потпуковника Михаила Терентјева постоје наговештаји амбициознијих циљева које је остварио генерал-гувернер, командант трупа Туркестанског војног округа, Константин П. фон Кауфман, именован да води експедицију.⁷ Савремени руски историчар Јевгениј Сергејев, главни научни сарадник Института за светску историју Руске академије наука, у својој монографији

² Г. А. Хидоятов, *Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60–70-х гг.)*, Ташкент, 1969, С. 259–261; Н.С. Киняпина, М. М. Блиев и В. В. Дегоев, *Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России (вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в.)*, Москва, 1984, С. 305; О.Р. Айрапетов, *История внешней политики Российской империи. 1801–1914 гг.: в 4 т.*, Москва, 2018, Т. 3. С. 506; «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии: сборник архивных документов, сост. Т. Н. Загородникова, Москва, 2014.

³ R. Johnson, *Spying for Empire. The Great Game in Central and South Asia, 1757–1947*, London – St. Paul, 2006, P. 146.

⁴ A. Marshall, *The Russian General Staff and Asia, 1860–1917*, London – New York, 2006, P. 135–136.

⁵ M. Ewans, *Securing the Indian Frontier in Central Asia. Confrontation and Negotiation*, London – New York, 2012, P. 70.

⁶ A. Morrison, “Beyond the ‘Great Game’: the Russian Origins of the Second Anglo-Afghan War”, *Modern Asian Studies*, 2017, Vol. 51, No. 3, P. 686–735; *The Russian Conquest of Central Asia. A Study in Imperial Expansion, 1814–1914*, Cambridge, 2021, P. 430.

⁷ М. А. Терентьев, *История завоевания Средней Азии*, СПб., 1906, Т. 2, С. 439.

посвећеној „Великој игри” – тј. конфронтацији Русије и Велике Британије у централној Азији – као кључни циљ експедиције руских трупа видео је поход на Индију, али није пружио убедљиве документарне доказе о свом становишту.⁸

Одсуство јасног одговора на питање о циљевима руске војне акције у централној Азији 1878. године може се објаснити чињеницом да до нас нису стигли плански документи теренских штабова трупа које су деловале на јужним границама империје. Осим тога, на проучавање војно-дипломатског сучељавања Русије и Велике Британије у овом региону утицала је политичка коњуктура.

Сврха ове студије јесте да се на основу сачуваних историјских извора, пре свега докумената Руског државног војноисторијског архива, открије садржај плана руководства руских трупа у случају избијања војних операција против британских посела у Хиндустану и да се идентификује његова улога у даљем процесу стратегијског планирања Русије у централној Азији. У том смислу, у истраживање је укључена грађа која се чува у Архиву спољне политике Руске империје, Руском државном војном архиву, Државном архиву Руске Федерације и Националном архиву Индије.

Војно-политичка ситуација у Европи након завршетка руско-турског рата 1877–1878.

Припреме Русије за нови рат почеле су након што је поражена последња борбено спремна турске војска Сулејман-паше у бици код Филипопоља 3–5. јануара 1878. године, што је најпосле предодредило војни пораз Турске. У ноћи 10. јануара, главнокомандујући војске, велики кнез Николај Николајевич (1831–1891), затражио је од цара Александра Другог упутства у случају заузимања Цариграда и евентуалне интервенције Велике Британије, која је од стране руског војно-политичког руководства с разлогом сматрана за језгро нарастајуће непријатељске коалиције.⁹

После потписивања Санстефанског мировног уговора 19. фебруара 1878. Велика Британија и Аустроугарска су, у страху од јачања положаја Русије на Балкану, захтевале да се решавање спорних питања изнесе на разматрање великим силама. Велика Британија је 1/13. фебруара послала ескадрилу адмирала Џефрија Хорнбија у Мраморно море.

Агресивни кораци сентцејсмог кабинета приморали су Александра Другог и његово окружење да почну припреме за нови рат. Основа руског војног планирања у зиму–лето 1878. положена је у белешци коју је наводно припремио генерал-потпуковник Николај Обручев (1830–1904), који је обављао дужност

⁸ Е. Ю. Сергеев, *Большая игра, 1856–1907: мифы и реалии российско-британских отношений в Центральной и Восточной Азии*, Москва, 2012, С. 153–167.

⁹ Архив спољне политике Руске империје (Архив внешней политики Российской империи даље: АВПРИ), Ф. 138. Оп. 467. Д. 29/30. Л. 44–44 об.

управника Војнонаучног комитета Генералштаба. Датира с краја јануара – почетка фебруара, али је највероватније састављен пре 6. фебруара.¹⁰ У овом документу генерал Обручев је сагледао насталу војно-политичку ситуацију и предложио акционе планове у случају рата са савезом Велике Британије, Аустроугарске и Турске. У белешци је разматрао две опције у зависности од развоја догађаја: 1) рат против Велике Британије и Турске, 2) рат против Велике Британије, Аустроугарске и Турске. У првом случају био је склон да се наставе активна дејства на Балкану и заузме Босфор. По другом, тежем сценарију, предложио је припрему за офанзиву на Аустроугарску, док би се на Балканском полуострву активности ограничиле на одбрану.

Требало би напоменути да су почетком 1878. године команда руске војске и генерал Николај Обручев потценили значај припреме за војне операције против Велике Британије у секундарним удаљеним подручјима, укључујући и централну Азију. Сам аутор је у белешци приметио: „Осим заузимања Босфора, против одлука Енглеске можемо утицати и дељењем овлашћења за одмазду и репресалије, као и изазивањем демонстрација у централној Азији. Међутим, оба ова средства су ипак палијативна и њихово организовање би изискивало велике проблеме”.¹¹ Александар Други, који је на белешци оставио коментар „У потпуности делим све ове забринутости”, одобрио је предлоге Обручова које је затим Генералштаб прихватио приликом израде плана распоређивања трупа Руске империје у случају новог рата (план је 24. фебруара 1878. одобрио Александар Други).¹²

У марту 1878. војно-политичка ситуација се променила на горе по Русију. Влада премијера Дизраелија се активно спрема за рат. Тако је британски канцелар финансија, сер Стафорд Норткот, 28. јануара затражио од парламента да повећа буџетску потрошњу за војску и морнарицу за 6 милиона фунти стерлинга.¹³ После вишедневне расправе, овај захтев је одобрен. Британска влада је 27. марта започела мобилизацију резервиста. Истовремено је покренуто пребацивање седам хиљада војног особља из Индије на Малту, главну британску базу на Средоземном мору. Дизраели је 8. априла одржао ратоборни говор пред краљицом Викторијом у Дому лордова, у којем је нагласио да Британија неће оклевати да употреби силу како би заштитила своје интересе.¹⁴

Положаји које су према Русији заузимале Аустроугарска и Османско царство такође су постали претње. Мисија грофа Николаја Игнатјева у Бечу, чији је циљ био раскол англо-аустријског савеза, пропала је. Велики кнез Николај Николајевич је 14. и 15. марта водио преговоре са османским султаном Абдул

¹⁰ Руски државни војно-историјски архив (Российский государственный военно-исторический архив, у даљем тексту: РГВИА), Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 17–28, 35–39.

¹¹ РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 35 об. – 36.

¹² РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 16–16 об., 33–34 об.

¹³ R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, 1962, P. 303.

¹⁴ *Ibid*, P. 384.

Хамидом Другим, током којих је упозорен да ће Турска у случају новог рата деловати против Русије. Истовремено, турска војска је постепено почела да обнавља своју борбену ефикасност.¹⁵ Руске трупе, без муниције и оболеле од епидемијских болести, нису биле способне за активна дејства. Промењена стратешка ситуација показала је Александру Другом и његовом окружењу бесмисленост покретања офанзиве у југоисточној Европи и довела до ревизије одобрених планова.

Средња Азија у војним плановима Санкт Петербурга у пролеће 1878. године

Узалудност припрема за војну акцију на Балкану приморала је Александра Другог и његове војне саветнике да почну да траже алтернативне начине борбе против Велике Британије – ону исту „палијативну” о којој се још у фебруару није водило рачуна. Угрожавање Индије претпостављало је бројне потешкоће, а велики проблем за Русију је произлазио из чињенице да су се између руских централноазијских поседа и британских поседа у Хиндустану налазиле територије насељене туркменским племенима које није контролисала руска влада (оазе Акхал-Теке и Мерв), као и независни Авганистан. Предлози за припрему планова војних операција у централној Азији припремљени су крајем марта 1878. у три војна округа одговорна за овај стратешки правац (Кавкаски, Оренбуршки и Туркестански војни округ). Командант трупа Туркестанског војног округа, инжењерски генерал Константин П. фон Кауфман, 23. марта је изнео пред Главни штаб свој план операција у случају рата са Великом Британијом.¹⁶ По мишљењу освајача Туркестана, на будућој позорници војних дејстава требало би оформити две војне групе – једну у Закаспијском војном одељењу Кавкаског војног округа за дејства у правцу Мерва, а другу у Туркестанском војном округу и сконцентрисати их северно од Аму Дарје код Ширабада. Генерал је инсистирао на томе да одред кавкаских трупа одговара по снази Туркестанском одреду и да се састоји од 10–15 хиљада људи. Кауфман је понудио и да се уђе у преговоре са авганистанским емиром како би га привукли на страну Русије.

Руководство Кавкаског војног округа припремило је детаљније претпоставке о дејствима у централној Азији. Начелник Кавкаске горске управе генерал-мајор Виктор Антонович Франкини 26. марта је представио великом кнезу Михаилу Николајевичу, помоћнику главног команданта Кавкаске војске и намеснику на Кавказу, као и пешадијском генералу генерал-ађутанту, кнезу Дмитрију Свјатополк-Мирском, белешку у којој је изложио план будућег војног похода.¹⁷ Он је сматрао да задатак руских трупа није „поход на Индију“, већ само пораз

¹⁵ РГВИА, Ф. 846. Оп. 16. Д. 7468. Ч. 3. Л. 386 об.

¹⁶ «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии: сборник архивных документов, С. 46–47.

¹⁷ «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии, С. 47–52.

Британаца на северозападним прилазима Индији.¹⁸ Према његовом мишљењу, главну улогу у предстојећим ратним дејствима требало је да имају кавкаске трупе, које су имале задатак да напредују од Красноводска преко Кизил-Арвата до тврђаве Гјаурс (источно од Геок-Тепеа), истовремено потчињавајући текинске Туркмене власти руског цара. Планирао је да пошаље одред састављен од туркестанских трупа преко Бухаре и Чарџуја (Туркменабата) у Мерв, где је било планирано да се покоре локални Туркмене и уједини се са кавкаским трупама. Након повезивања оба одреда Франкини је предложио да се уђе у авганистанске поседе и заузме Херат, који су руски и британски војни стручњаци сматрали „кључем Индије”. Да би се обезбедило несметано кретање преко Авганистана, генерал је препоручио постизање благонаклоне неутралности Персије и склапање савеза са кабулским емиром Шир Алијем.

Кнез Свјатополк-Мирски је само делимично подржао Франкинијев план. Представљајући га великом кнезу Михаилу Николајевичу, успротивио се кретању руских трупа из Каспијског мора кроз туркменске земље и очувању неутралности Персије. По његовом мишљењу, руска војска је требало да напредује ка Херату кроз персијску провинцију Хорасан.¹⁹ Сличне идеје формулисао је генерал-мајор Јероним Стебњицки, начелник Кавкаског војно-топографског одељења. У пролеће 1878. припремио је белешку у којој се такође заложује за офанзиву на Авганистан преко територије Персије.²⁰ Уз то, предложио је да се током лета оснује база у Астрабаду (данашњем граду Горгану у Ирану), да се овде концентришу храна и војне залихе, а у септембру крене у поход на Херат. На одлучној акцији против британских поседа у Индији инсистирала је и команда Оренбуршког војног округа. Командант Оренбуршког војног округа и оренбуршки генерал-губернатор Николај Крижановски је 2. априла представио министру војном Дмитрију Миљутину белешку војног гувернера Тургајске области, генерал-мајора Александра Хајнца, посвећену могућим војним операцијама на јужним границама Царства.²¹ Попут Франкинија, и генерал Хајнц је преферирао оперативни правац Херата. Сматрао је одред од 30–35 хиљада људи довољан да се заузме Херат. Предвиђено је да ове трупе крену ка тврђави од Красноводска преко Мерва. Хајнц је такође увидео потребу за склапањем савеза са авганистанским емиром. Командант Оренбуршког војног округа Крижановски сумњао је, пак, да ће ограничена дејства релативно малог одреда бити од користи. Уместо саботаже, он је предложио пуну инвазију на Авганистан и даље на Индију са војском од 200 хиљада људи.²²

Своје мишљење о припремама за рат изнео је славни командант Кавкаског рата, фелдмаршал принц Александар Барјатински, члан Државног савета

¹⁸ *Ibid*, С. 51.

¹⁹ *Ibid*, С. 53.

²⁰ РГВИА, Ф. 1300. Оп. 2. Д. 28. Л. 4–12 об.

²¹ «*Большая игра*» в Центральной Азии: «*Индийский поход*» русской армии, С. 67–89.

²² *Ibid*, С. 67.

који је дуг период био ван војно-политичке активности. Своју визију ситуације око могућег рата изложио је уз помоћ још једног заслужног учесника у освајању Кавказа – познатог оријенталисте, генерал-потпуковника барона Фјодора фон Торнауа. Фелдмаршал је 22. марта министру иностраних послова, кнезу Горчакову, предао писмо²³ уз које је приложио Торнауову белешку у којој се наводе могуће мере за супротстављање Британцима у централној Азији и Индији.²⁴ Овим мерама Торнау је предлагао да се започну припреме за поход на Индију преко територије персијског Хорасана.

Размотрени аналитички документи представника највишег војног врха Русије јасно показују да 1878. године међу њима није било сагласности у питањима планирања употребе оружаних снага против Велике Британије. У циљу разрешења откривених противречности и израде јединственог плана деловања на јужним границама Царства, 4. и 8. априла у Санкт Петербургу је, уз лично председавање цара, одржан састанак у вези са припремом војног наступања у централној Азији.

Сачувана архивска грађа показује да је током првог састанка између учесника дошло до борбе у вези са дефинисањем циља будуће кампање: или ће то бити прави „поход на Индију” или наступање са ограниченим снагама. Присутни су се једногласно изјаснили за припрему војне акције у централној Азији како би се спречила евентуална непријатељска дејства Велике Британије против руског Туркестана и створила претња самој Индији. Предлози Барјатинског и Торнауа да се наруши суверенитет Персије одлучно су одбијени. „Тако су се распршили снови скјерњевицког бољара”, не без злурадости је у свом дневнику записао Дмитриј Миљутин.²⁵ Грандиозни план Крижановског да изврши инвазију на Индију са двеста хиљада војника такође није наишао на симпатије учесника састанка, иако сама идеја о могућности таквог похода није у основи одбачена. Недостатак јединства код војно-политичког руководства Руске империје спречио је формулисање јасног циља будуће кампање, што се огледало у документованим одлукама: с једне стране, требало је да она буде ограничена на стратешко одвраћање на централноазијској позорници војних операција од стране трупа Туркестанског и Кавкаског војног округа,²⁶ а с друге стране – наређено је да војне снаге буду спремне за отварање нових дејстава. Учесници састанка су одобрили следеће мере за припрему за рат:

1) јачање трупа Туркестанског војног округа формирањем нових резервних јединица како би се у предстојећој војној акцији искористио што већи број теренских трупа;

2) наступање одреда „највеће могуће снаге на Аму Дарју, на Ширабад или другу тачку”. Осим стварања претње британским поседима у Индији, овом

²³ РГВИА, Ф. 846. Оп. 1. Д. 17. Л. 7.

²⁴ «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии, С. 61–64.

²⁵ Дмитриј А. Миљутин, *Дневник. 1876–1878*, Москва 2009, С. 409.

²⁶ «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии, С. 91.

одреду је додељен задатак да буде спреман за активнија дејства у случају погоршања војно-политичке ситуације;

3) формирање одреда приближно једнаке јачине у Закаспијском војном одсеку од трупа Кавкаског војног округа и његово кретање у туркменске степе, у оазе Акхал-Теке и Мерв „са циљем упознавања са овим још неистраженим подручјем и јачања нашег утицаја, као и заштите простора између Каспијског мора и Аму Дарије од најезде туркменских банди”;²⁷

4) у циљу стицања дипломатске подршке војној акцији сматрало се да је неопходно послати дипломатску мисију авганистанском емиру како би се обезбедила његова неутралност или чак придобио на своју страну у будућој борби против Британаца. Ова мисија је поверена генерал-мајору Николају Г. Столетову.

На основу одлука састанка у азијском делу Генералштаба припремљен је извештај број 5, чија је расправа обављена на састанку 8. априла. Два дана касније, документ је одобрио Александар Други. Дмитриј Миљутин је 13. априла послао налог Константину Петровичу фон Кауфману да започне припреме за војну кампању. У њему је министар војни изложио задатке који су Туркестанском округу додељени на састанцима одржаним 4. и 8. априла.²⁸ Туркестански генерал-губернатор је требало да задобије општу команду над одредима трупа две војне области након успостављања везе између њих. Припрема за поход кавкаских трупа обављена је у Тифлису (Тбилисију) потпуно независно од Санкт Петербурга и Ташкента – помоћник главнокомандујућег на Кавказу, Дмитриј Свјатополк-Мирски, доделио је задатак начелнику Закаспијског војног одељења, генерал-мајору Николају П. Ломакину да се припреми за покрет на Мерв 8. априла 1878. године, чак и пре одобрења општег плана акције од стране врховне власти.²⁹

Реконструкција плана акције руских трупа у централној Азији 1878. године.

Одлуке донете на састанку 4. и 8. априла 1878. године у Санкт Петербургу и на основу њих припремљене директиве послужиле су њиховим извршиоцима, пре свега Константину фон Кауфману, и то само као општа упутства у случају сукоба у централној Азији. Ситуациона природа која се налазила у основи поменутих одлука, које су у великој мери представљале последицу непостојања консензуса по питању одређивања коначног циља експедиције, учинила је могуће акције руских трупа зависним од промена ситуације и повратних реакција Британаца. То отежава утврђивање саобразност упутстава разрађених у Санкт Петербургу са стварним намерама њених састављача. Крајње нејасно је

²⁷ *Ibid*, С. 91.

²⁸ *Ibid*, С. 95–100.

²⁹ РГВИА, Ф. 1396. Оп. 2. Д. 105. Л. 15–16.

о циљевима и задацима предстојеће кампање говорио и сам генерал-гувернер Туркестана, који своје мисли није поделио ни са својим начелником штаба, пуковником Николајем Гродековим.³⁰

Реконструкција плана акције руских трупа у централној Азији у пролеће–лето 1878. Постала је могућа само на основу свеобухватног коришћења индиректних доказа савременика и сачуваних архивских докумената. Проучавање доступних историјских извора нам омогућава да поново сачинимо кључне одредбе недокументованог плана употребе руских трупа у централној Азији.

Избор главног правца операције

Учесници састанка у Санкт Петербургу, као што је већ речено, одлучили су да концентришу две групе у региону, али нису одредили правац главног напада. Доступни извори омогућавају да се недвосмислено истакне како су главне акције руских трупа у случају похода на Индију требало да се развијају у правцу Херата, пролазећи кроз равни западни део Авганистана као погоднији за вођење офанзиве. За откривање плана експедиције важна је и примедба Николаја Гродекова, коју је оставио у извештају о свом путовању на север Авганистана у јесен 1878: «Питање о томе где да пређу Аму Дарју, односно ка Кабулу или Херату, није начелно одлучено, али се генерал Кауфман, изгледа, изјаснио за правац ка Херату».³¹

Ову претпоставку поткрепљује и запис од 8. априла у дневнику генерал-адмирала великог кнеза Константина Николајевича, учесника састанака у Санкт Петербургу о централноазијским питањима. Речено је да је предмет разговора била искључиво припрема похода на Мерв, који иде у правцу Херата.³² Ништа мање значајан доказ о приоритету хератског правца за руску команду представља извештај добро обавештеног британског конзула у Санкт Петербургу Мичела британском амбасадору у Русији лорду Аугустусу Лофтусу, који је представио октобра 1878. године.³³ Он је тврдио да су, према информацијама добијеним од „једног упућеног и поузданог лица”, главне офанзивне акције руских трупа биле очекиване у правцу Херата, док су снаге Туркестанског војног округа добиле задатак да изведу демонстрације.

³⁰ *Поездка Ген[ералног] шт[аба] полковника Гродекова из Самарканда через Герат в Афганистан (в 1878 году): сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии*, Вып. 5. СПб., 1883, С. 58.

³¹ *Ibid.*

³² Државни архив Руске Федерације (Государственный архив Российской Федерации, у даљем тексту: ГАРФ), Ф. 722. Оп. 1. Д. 1160. Л. 16 об.

³³ Национални архив Индије (National Archives of India, даље: NAI), Foreign Department. Secret. Progs. December 1878. No. 41/44. P. 3.

Водећа улога трупа Кавкаског војног округа у предстојећој кампањи

У историографској литератури, када се проучавају потешкоће у вези са припремама за Џамски поход, основна пажња је усмерена на акције трупа Туркестанског војног округа и његовог команданта фон Кауфмана, иако је првобитно требало – како документи показују – да управо кавкаске трупе одиграју главну улогу у планираној војној акцији, коју је диктирао избор Херата као главног правца наступања. Успех Туркестанског одреда је и сам Кауфман учинио зависним од дејстава трупа Кавкаског округа, о чему је 25. априла 1878. известио начелника Главног штаба, пешадијског генерала грофа Фјодора Логиновича Хејдена.³⁴ Према прорачунима петербуршких и ташкентских стратега, комбиноване снаге кавкаских (10–15 хиљада) и туркестанских (14 хиљада) трупа биле су довољне да се успешно боре против Британаца, чија величина експедиционих снага у случају рата у централној Азији је била процењена на 30 хиљада људи од стране руских обавештајаца.³⁵

Циљ похода руских трупа

Избор Херата као главног оперативног правца и укључивање у операцију, начајних снага Кавкаског војног округа, према првобитном плану, указује на то да је руска команда још увек озбиљно разматрала могућност извођења похода на Британску Индију. Одустајање од ове идеје у корист одржавања демонстрација, како ће показати каснији догађаји, било је последица нарушавања припрема за наступање кавкаских трупа. Фон Кауфман је, напротив, био спреман да напредује ка подручју Авганистана чак и без подршке Кавкаског округа. Томе у прилог говори и болна реакција генерал-гувернера на највишу наредбу да се зауставе припреме за поход на Индију, како примећују његови савременици.³⁶ И сам владар руског Туркестана је у свом најоданијем извештају Александру Другом за 1878. изразио жаљење због отказивања ове акције: „Враћајући се из похода и храбро подносећи непогоде загушљивог и врућег времена, трупе Вашег царског величанства биле су веселе и храбре, а у срцу су сви жалили што овога пута нису успели да донесу нови тријумф руском оружју”.³⁷

Доступни историјски извори омогућавају да се реконструише план деловања руских трупа у централној Азији у случају покретања војних операција против Велике Британије. Планирано је да се концентришу две приближно једнаке групе трупа – једна у оквиру Туркестанског војног округа, а друга у Транскаспијском одељењу. Главни ударац је требало да буде задат кроз западне равнице

³⁴ РГВИА, Ф. 402. Оп. 1. Д. 170. Л. 9.

³⁵ РГВИА, Ф. 431. Оп. 1. Д. 48. Л. 18.

³⁶ М. А. Терентьев, *История завоевания Средней Азии*, С. 441.

³⁷ РГВИА, Ф. 1. Оп. 2. Д. 915. С. 86–87.

Авганистана, у правцу Херата. Како би решиле овај проблем, кавкаске трупе су морале да потчине Туркмене са подручја Акхал-Теке и Мерв власти руског цара, што је изгледало изузетно тешко изводљиво. Туркестанска група је требало да пређе Аму Дарју и крене да се придружи кавкаским трупама. У јесен 1878. године пуковник Гродеков је ишао путем који је, према његовим речима, за кретање кроз територију Авганистана изабрао фон Кауфман. Према Кауфмановом плану, Туркестански одред је морао да направи дуг кружни пут од прелаза Аму Дарје код Пата-Гисара и даље авганистанским Туркестаном преко Мазари Шарифа, Мејмена и Калаји-Науа до Херата, где је очекивало повезивање две руске групе.³⁸ Даље би, највероватније, експедициони корпус могао да делује у источном правцу, ка Кабулу, или у југоисточном – ка Кандахару.

Амбициозни план да руска војска крене у Авганистан и Индију није остварен. У Санкт Петербургу су брзо увидели нереалност таквог плана, дајући предност покретању демонстрација од стране Туркестанског војног округа. Разлог за ову одлуку лежи у немогућности концентрисања јаке групе на главном хератском правцу. Још у фази израде општег стратешког плана за будући војни поход, руска команда је одлучила да не шаље значајне снаге преко Каспијског мора, пошто није располагала слободним трупама. Једине формације Кавкаског војног округа које нису биле део Активне армије на кавкаско-турској граници – 20. и 21. пешадијска дивизија – обезбеђивале су и Северни Кавказ након устанка горштака Чеченије и Дагестана 1877. године. О овој одлуци, начелник Кавкаске горске управе Франкини је 8. априла обавестио начелника Закаспијског војног одељења Николаја Ломакина.³⁹ Експедициони одред који је требало да крене ка Мерву, био је сачињен од четири батаљона, двеста козака двеста локалних полицајаца – укупно 3.888 људи, што није дозвољавало решавање задатака већих размера.⁴⁰ Међутим, правовремено слање тако малог одреда било је изван капацитета Кавкаског војног округа: на пример, Ломакин, који је развио план експедиције против Ахала и Мерва, затражио је 14. априла додатних месец и по дана за његову припрему.

Фон Кауфман није био благовремено обавештен о стварној саботажни наступања кавкаских трупа, и током читавог априла и прве половине маја наставио је да рачуна – ако се донесе одговарајућа политичка одлука – на спровођење инвазије на Авганистан и даље ка Индији од стране снага трупа двају војних округа. Он је 14. маја 1878. године Туркестанском војном округу издао наређење бр. 180 о формирању три одреда намењена за походе – Главног (у Самарканду и Цами, на граници са Бухаром), Ферганског (у Маргелану) и Амударјанског (у Петроалександровску) са укупним 14 хиљада људи.⁴¹ Ипак, већ 19. маја Дмитриј

³⁸ *Поездка Ген[ерального] шта[аба] полковника Гродекова из Самарканда через Герат в Афганистан (в 1878 году)*, С. 69–70.

³⁹ РГВИА. Ф. 1396. Оп. 2. Д.105. Л. 15.

⁴⁰ РГВИА. Ф. 1300. Оп. 2. Д. 28. Л. 44.

⁴¹ «*Большая игра*» в Центральной Азии: «*Индийский поход*» русской армии, С. 106–108.

Миљутин је обавестио генерал-губернатора о отказивању похода на Мерв, чиме су окончане чак и хипотетичке замисли о извођењу похода на Индију. Тајни споразум са Великом Британијом од 18/30. маја 1878. и потоње мирно решавање Источног питања на Берлинском конгресу 1/13. јула дефинитивно су деактивирали план војних операција у централној Азији. И не чекајући наређење за прелазак границе са Бухаром, фон Кауфман је 19. јула добио највишу наредбу да откаже припреме за војне операције у централној Азији и да врати трупе у места сталног размештаја.⁴²

Упркос томе што је војна акција руских трупа на граници са Авганистаном отказана, дипломатска мисија генерал-мајора Столетова је наставила да испуњава задатке који су јој додељени, иако у томе више није било смисла – руско посланство је стигло у Кабул тек 29. јула, месец дана након потписивања Берлинског уговора. Активности Столетова на двору авганистанског емира претвориле су се у велики неуспех за Санкт Петербург и Ташкент, што је резултирало губитком сваког утицаја у Авганистану. Друга последица некоординисаног и импровизованог планирања војних операција у централној Азији била је подједнако закаснела акција трупа Закаспијског војног одељења под командом Ломакина на простор који насељавају текински Туркмени, што се догодило у јулу–септембру са ограниченим циљем да се заузме „јака тачка у горњем току Атрека или у близини оазе Акхал-Теке” и обезбеди „мир степе и красноводско-хивинског пута”.⁴³ Ова експедиција није донела жељене резултате и само је довела до интензивирања туркменских напада на Чекишљар и Красноводск.

Закључци

Први експеримент са планирањем војних акција против Велике Британије у централној Азији се за Русију показао неуспешним. Покушај коришћења стратешког одвраћања у централној Азији за решавање Источног питања довео је до потпуно супротних резултата. Уместо стицања адута у преговорима на Берлинском конгресу и успостављања контроле над авганистанским емиром, деловање царске владе довело је до спољнополитичког пораза у региону. Сачувани документи сведоче о томе да су креатори војних планова озбиљно разматрали могућност извођења „похода на Индију”, али је храбар план војне кампање брзо измењен у корист изазивања демонстрација. Због очигледне сложености организовања кампање и снабдевања масивних трупа на територији која није имала потребне транспортне комуникације, Џамски поход је у Санкт Петербургу почео да се посматра као блеф или, боље речено, као гест очаја.

Ипак, војно-политичко руководство Руског царства могло је да извуче важну поуку из кризне ситуације 1878. године, која је представљала основ за

⁴² «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии, С. 146.

⁴³ РГВИА. Ф. 1. Оп. 2. Д. 650. Л. 55 об. – 56.

накнадно руско стратешко планирање на јужним границама земље све до руско-јапанског рата 1904–1905. године. Управо је неуспех плана Цемског похода показао руској команди неопходност да се тражи одсечна даска за будуће акције против Велике Британије и њене најбогатије колоније Индије, што је довело до интензивирања руске централноазијске експанзије услед чега је Акхал-Теке припојен Русији 1881. године, а Мервска оаза 1884. После неуспешне кампање 1878, Русија је почела систематски да планира војне операције у централној Азији, а припојене територије новоформиране Закаспијске области почеле су да служе као подручја за концентрацију експедиционих снага усмерених против британских посела у Хиндустану. Захваљујући томе, већ током Пендинове кризе 1885. године, Русија је била у прилици да диктира своје услове Великој Британији. Сви даљи руски планови у вези са ратом против Велике Британије у централној Азији предвиђали су извођење офанзивних операција у правцу Херата, који је већ 1878. године препознат као оптималан за извођење „похода на Индију”.

Предео са руског Борис Булатовић

Литература

- Airapetov, O. R. *Vneshniaia politika imperatorov Aleksandra II i Aleksandra III. 1855–1894* [The foreign policy of the Emperors Alexander II and Alexander III], vol. 3 of *Istoriia vneshnei politiki Rossiiskoi imperii. 1801–1914 gg.* [The history of the foreign policy of the Russian Empire. 1801–1914]. Moscow: Kuchkovo pole Publ., 2018 (in Russian).
- Alpeev, O. E. “War after Victory?.. The Plans of General N.N. Obruchev for War Against the Coalition of Great Britain, Austria-Hungary and Turkey (1878)”. *Voprosy istorii*, no. 11, vol. 1 (2021): 28–55.
- Ewans, M. *Securing the Indian Frontier in Central Asia. Confrontation and Negotiation*. London; New York: Routledge, 2012.
- Johnson, R. *Spying for Empire. The Great Game in Central and South Asia, 1757–1947*. London; St. Paul: Greenhill Books; MBI Publishing Co, 2006.
- Khidoiatov, G. A. *Iz istorii anglo-russkikh otnoshenii v Srednei Azii v kontse XIX v. (60–70-h gg.)* [From the history of Anglo-Russian relations in Central Asia at the end of the XIX century (1860s–1870s.)]. Tashkent: FAN Publ., 1969 (in Russian).
- Kinyapina, N. S., M. M. Bliiev, and V.V. Degoev. *Kavkaz i Sredniaia Aziia vo vneshnei politike Rossii (vtoraia polovina XVIII – 80-e gody XIX v.)* [The Caucasus and Central Asia in Russia’s Foreign Policy (the second half of the XVIII – 80s of the XIX c.)]. Moscow: Moscow University Press, 1984 (in Russian).
- Marshall, A. *The Russian General Staff and Asia, 1860–1917*. London; New York: Routledge, 2006.
- Milyutin, D. A. *Dnevnik. 1876–1878* [Diary 1876–1878]. Moscow: ROSSPEN Publ., 2009 (in Russian).

- Morrison, A. "Beyond the 'Great Game': the Russian Origins of the Second Anglo-Afghan War". *Modern Asian Studies* 51, no. 3 (2017): 686–735.
- Morrison, A. *The Russian Conquest of Central Asia. A Study in Imperial Expansion, 1814–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Sergeev, E. Yu. *Bol'shaia igra, 1856–1907: mify i realii rossiisko-britanskikh otnoshenii v Tsentral'noi i Vostochnoi Azii* [The Great Game, 1856–1907: Russo–British Relations in Central and East Asia]. Moscow: Tovarišhestvo nauchnykh izdanii KMK Publ., 2012 (in Russian).
- Seton-Watson, R. W. *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*. London: Frank Cass and Co Ltd, 1962.
- Terent'ev, M. A. *Istoriia zavoevaniia Srednei Azii* [History of the Conquest of Central Asia]. Vol. 2. St. Petersburg: Tipo-litografija V.V. Komarova, 1906 (in Russian).
- Zagorodnikova, T. N., ed. *'Bol'shaya igra' v Tsentral'noi Azii: 'Indiiskii pokhod' russkoi armii: sbornik arkhivnykh dokumentov* [The «Great Game» in Central Asia: The «Indian Campaign» of the Russian army: a collection of archival documents]. Moscow: Novyi khronograf Publ., 2014 (in Russian).